

กระบวนการขับเคลื่อนและการปรับตัวของชุมชนในการดำเนินงานการศึกษาทางเลือก

ของศูนย์การเรียนรู้หมู่บ้านเปิดน้ำ จังหวัดแม่ฮ่องสอน

MOBILIZATION PROCESS AND COMMUNITY ADAPTATION IN THE IMPLEMENTATION OF ALTERNATIVE EDUCATION OF YAA PED NAAM LEARNING CENTER, MAE HONG SON PROVINCE

วนิดา นาคีสั่งข์^{1*}, พัชรินรุจา จันทโรนานนท์², อาเว มະแส³

Wanida Nakhisang^{1*}, Patcharinruja Juntaronanont², Awe Masae³

^{1*} นักศึกษาระดับปริญญาโท สาขาวิชาการบริหารและพัฒนาสังคม คณะพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์

กรุงเทพมหานคร 10240 ประเทศไทย

^{1*} Master Student, Social Development and Administration, Faculty of Social and Environmental Development, National Institute of Development Administration, Bangkok, 10240, Thailand

² อาจารย์ ดร. คณะพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ กรุงเทพมหานคร 10240 ประเทศไทย

² Lecturer Dr., Faculty of Social and Environmental Development, National Institute of Development Administration, Bangkok, 10240, Thailand

³ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. คณะพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ กรุงเทพมหานคร 10240 ประเทศไทย

³ Assistant Professor Dr., Faculty of Social and Environmental Development, National Institute of Development Administration, Bangkok, 10240, Thailand

E-mail address (Corresponding author) : ^{1*} wanida.nakhisang@gmail.com; ² patcharinruja@gmail.com; ³ awe.m@nida.ac.th

รับบทความ : 23 มิถุนายน 2564 / ปรับแก้ไข : 16 กันยายน 2564 / ตอรับบทความ : 28 กันยายน 2564

Received : 23 June 2021 / Revised : 16 September 2021 / Accepted : 28 September 2021

DOI :

ABSTRACT

This research aimed to study the process of mobilization and the adaptation of a community in the implementation of alternative education at Yaa Ped Naam Learning Center. The research design adopted a qualitative research methodology, using a case study approach. The community selected purposively was Yaa Ped Naam Community located in Mae Hong Son Province. Data collection was conducted by means of in-depth interviews with 21 key informants. This was coupled with participatory observations. The research instruments consisted of structured questionnaires activity behavior logs, which had been checked for quality by the researcher's advisors. Data analysis was performed using the content analysis, typological analysis, data interpretation, and logical reasoning methods. The results of the study revealed that the educational mobilization process in Yaa Ped Naam community consisted of 6 steps: 1) building awareness of being a local development agent among youth; 2) creating a group to establish the learning center; 3) conducting community-based education in accordance with the way of life of community members; 4) discussing lessons learned to review activities, identify arising problems, and find solutions; 5) extending results to improve students' learning; and 6) creating educational innovations to enhance the quality of educational management in the 21st Century. There were 2 levels of adaptation in Yaa Ped Naam Learning Center: 1) at the community and organizational level that appeared in two types, aggressive reaction and compromise reaction; and 2) at the personal level which had 4 aspects, physical, self-conception, functional role, and interdependence.

Keywords : Mobilization process, Adaptation, Alternative education, Learning Center

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากระบวนการขับเคลื่อนและการปรับตัวของชุมชนในการดำเนินงานการศึกษาทางเลือกของศูนย์การเรียนรู้หมู่บ้านเปิดน้ำ การออกแบบการวิจัยยึดตามวิธีวิทยาการวิจัยเชิงคุณภาพด้วยแนวทางกรณีศึกษา ชุมชนที่ศึกษาเลือกมาด้วยวิธีเฉพาะเจาะจงคือชุมชนหมู่บ้านเปิดน้ำ ซึ่งตั้งอยู่ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน การรวบรวมข้อมูลดำเนินการโดยการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกกับผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญจำนวน 21 คนควบคู่กับการสังเกตแบบมีส่วนร่วม เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ 1) แบบสอบถามที่มีโครงสร้าง และ 2) แบบบันทึก

พฤติกรรมกรรมการดำเนินกิจกรรม ซึ่งผ่านการตรวจสอบคุณภาพจากอาจารย์ที่ปรึกษา ทำการวิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีการวิเคราะห์เนื้อหา การจัดหมวดหมู่ การตีความ และการวิเคราะห์เหตุผลเชิงตรรกะ ผลการวิจัย พบว่า ชุมชนหมู่บ้านเปิดน้ำ มีกระบวนการขับเคลื่อนการศึกษา 6 ขั้นตอน ได้แก่ 1) การสร้างความตระหนักในการเป็นนักพัฒนาท้องถิ่น แก่เยาวชน 2) การสร้างกลุ่มเพื่อจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ในชุมชน 3) การดำเนินการจัดการศึกษาบนฐานของชุมชน ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิต 4) การถอดบทเรียนเพื่อทบทวนกิจกรรม ค้นหาปัญหาที่เกิดขึ้น และหาแนวทางแก้ไข 5) การขยายผลเพื่อพัฒนาการเรียนรู้ของผู้เรียน และ 6) การสร้างนวัตกรรมทางการศึกษาเพื่อยกระดับคุณภาพ การจัดการศึกษาในศตวรรษที่ 21 การปรับตัวของศูนย์การเรียนรู้เปิดน้ำมี 2 ระดับ คือ 1) ระดับชุมชนและองค์กร ซึ่งมี 2 ลักษณะคือการปรับตัวโดยการสู้และการประนีประนอมกับสถานการณ์ และ 2) ระดับบุคคล ซึ่งมี 4 ด้าน ได้แก่ ด้านร่างกาย ด้านอัตมโนทัศน์ ด้านบทบาทหน้าที่ และด้านการพึ่งพาอาศัย

คำสำคัญ : กระบวนการขับเคลื่อน, การปรับตัว, การศึกษาทางเลือก, ศูนย์การเรียนรู้

บทนำ

ในศตวรรษที่ 21 การศึกษาแบบสร้างองค์ความรู้เฉพาะด้านและการสอนทักษะที่ตายตัวเริ่มใช้ไม่ได้ หรือต่อความสำคัญลง อีกทั้งยังเกิดคำถามใหญ่ว่า การศึกษาตามแนวทางกระแสหลักทำให้ชีวิตเสื่อมลงหรือไม่ แล้วการศึกษาที่แท้จริง ที่จะนำพาชีวิตมนุษย์ให้สมบูรณ์และมีคุณภาพควรเป็นอย่างไร ซึ่งจิตฑู กฤษณมูรติ (Krishnamurti, 2016, p. 39) ได้อธิบายว่า การศึกษาที่แท้จริงไม่ใช่เน้นเพียงการถ่ายทอดข้อมูลความรู้จากครู สู่นักเรียนเท่านั้น แต่ต้องก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในจิตใจของผู้เรียน โดยผู้เรียนต้องมีจิตวิญญาณ มีจิตรู้จัก วิพากษ์วิจารณ์ เห็นสิ่งอื่นใดหน้าที่สำคัญที่สุดของการศึกษาคือการเสริมสร้างให้บุคคลมีชีวิตที่สมบูรณ์และสามารถ เหนือกับทุกสิ่งที่เกิดขึ้นในชีวิตได้ ดังนั้นการศึกษาในประเทศในปัจจุบันถูกมองว่าตกอยู่ในภาวะวิกฤต ระบบการศึกษา ของรัฐทำให้เด็กขาดความสุขในการเรียนรู้ อันไม่ก่อให้เกิดความงอกงามทางสติปัญญา และมีการครอบงำทางการเมือง อีกทั้งแนวทางการศึกษาที่นำมาใช้ล้วนแต่มุ่งตามการพัฒนาของซีกตะวันตก นอกจากนี้ยังพบว่าโรงเรียนกลายเป็นพื้นที่ อันตรายต่อเด็กนักเรียนมากขึ้น ทั้งเรื่องยาเสพติด ความรุนแรง การละเมิดสิทธิเด็ก การฆ่าตัวตาย และอำนาจนิยม (Katasila, 2005, p. 51)

เมื่อปี พ.ศ. 2553 ประเทศไทยได้เริ่มมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบการเรียนรู้เพื่อให้สามารถจัดการศึกษา ตามจุดมุ่งหมายสูงสุด คือเพื่อพัฒนาความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ โดยหันมาให้ความสำคัญกับการศึกษาแบบองค์รวม (Holistic education) ซึ่งมีวิธีคิดแบบมองทุกสิ่งต่อเนื่องเชื่อมโยงกันบนหลักการของการมองสิ่งต่าง ๆ อย่างสัมพันธ์กัน หลายมิติ ทั้งการมองเด็ก วิธีการเรียนการสอนและบริบทต่าง ๆ ของผู้เรียน การศึกษาแบบนี้จัดอยู่ในแนวคิด แบบการศึกษาทางเลือก (Alternative education) ซึ่งตลอดช่วง 20 ปีที่ผ่านมา ได้มีความพยายามปฏิรูปการศึกษา ในประเทศไทยภายใต้หลักการ “ให้สังคมมีส่วนร่วมทางการศึกษา” และ “มีเอกภาพด้านนโยบาย แต่มีความหลากหลาย ในการปฏิบัติ” ผลที่ตามมาคือกฎหมายด้านการศึกษาที่ใช้อยู่ในปัจจุบันได้เปิดมิติใหม่เรื่องการศึกษาทางเลือก และสิทธิการเป็นผู้จัดการศึกษาขั้นพื้นฐานของสถาบันทางสังคมต่าง ๆ ทั้งสถานศึกษา โรงเรียน ศูนย์การเรียนรู้ของบุคคล ครอบครัว องค์กรชุมชน องค์กรเอกชน รวมถึงสถาบันทางสังคมนรูปแบบอื่น ๆ ตามเจตนารมณ์ของพระราชบัญญัติ การศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545 และ (ฉบับที่ 3) พ.ศ. 2553 (Office of the Education Council, 2010, online) หนึ่งในสถาบันสังคมที่เป็นผู้ดำเนินการจัดการศึกษาทางเลือกที่สำคัญ คือองค์กรชุมชนที่ทำงานสนับสนุนการศึกษาและช่วยเหลือคุ้มครองสิทธิเด็กและเยาวชนที่ยากไร้และด้อยโอกาส ทางการศึกษา ในรูปแบบศูนย์การเรียนรู้ทางเลือก โดยในปัจจุบันศูนย์การเรียนรู้โดยองค์กรชุมชนหลายแห่งได้พัฒนา

หลักสูตรการเรียนการสอนที่เชื่อมโยงองค์ความรู้ต่าง ๆ เข้ากับวิถีชีวิต ภูมิปัญญา และบริบทของท้องถิ่น ทั้งนี้เพื่อนันให้ผู้เรียนรู้เท่าทัน และสามารถปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ที่เป็นพลวัต ทั้งภายในและภายนอกชุมชน (Akkarasilachai, 2017, p. 4)

ศูนย์การเรียนรู้หมู่บ้านเปิดน้ำเป็นสถานศึกษาแห่งแรกในจังหวัดแม่ฮ่องสอนที่จัดการศึกษาโดยองค์กรชุมชนจัดตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2558 โดยองค์กรชุมชนหมู่บ้านเปิดน้ำ ภายใต้การสนับสนุนของสถาบันปัญญาปิติ หลังจากชุมชนประสบปัญหาเด็กไม่มีที่เรียนในปี พ.ศ. 2556 เมื่อสำนักงานการศึกษาออกโรงเรียน (กศน.) จังหวัดแม่ฮ่องสอนได้ยุติการเรียนการสอนแก่เด็กอายุต่ำกว่า 15 ปี ในพื้นที่นี้ ศูนย์การเรียนรู้นี้มีเป้าหมายที่แสดงถึงอัตลักษณ์ในการจัดการศึกษาคือการเชื่อมโยงองค์ความรู้ที่มาจากภูมิปัญญาท้องถิ่น และการดำเนินชีวิตของชาวปกากะญอ ลุ่มน้ำสาละวิน โดยผู้ที่เกี่ยวข้องเชื่อว่าการเรียนรู้ที่อยู่บนฐานของวิถีชีวิตดังกล่าวจะพาไปสู่การมีชีวิตอยู่อย่างผู้มีปัญญา คือการอยู่รอดอย่างเรียบง่ายอันเป็นการพึ่งพาตนเองได้ โดยนำแนวคิดการจัดการศึกษาทางเลือกไปใช้ในการสร้างหลักสูตรวิถีชีวิตที่เรียกว่า “อาหาร ยา ผ้า บ้าน” ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวปกากะญอ มาใช้เป็นฐานในการเรียนรู้ ผ่านระบบความคิด ความเชื่อและความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ภายใต้ปรัชญาของชาวปกากะญอที่ว่า “ต๋ามาโละ ต๋าโอมู” ซึ่งหมายถึง การเรียนรู้เพื่อการมีชีวิตที่ดีงาม โดยมุ่งให้ผู้เรียนได้เรียนรู้เพื่อให้สามารถดูแลตนเอง ครอบครัว และชุมชนได้ (Chalemchai, 2016, pp. 174-186)

อย่างไรก็ตาม งานวิจัยที่ผ่านมาได้สะท้อนถึงสภาพปัญหาสำคัญในการจัดการศึกษาทางเลือกของชุมชนคือการไม่ได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาล ซึ่งพวกเขามีสิทธิที่ควรจะได้รับช่วยเหลือ (Baxter & Bethke, 2009, p. 76) รวมถึงปัญหาจากสภาพของครอบครัวของนักเรียนที่มักจะมีฐานะยากจน และอุปสรรคด้านภาษาของเด็กด้อยโอกาสในเขตพื้นที่สูงภาคเหนือตอนบน (Suwannasuan et al., 2013, pp. 182-192) ดังนั้นผู้ดำเนินการจัดการศึกษาทางเลือกจึงจำเป็นต้องปรับตัวและขับเคลื่อนองค์กรให้เหมาะสม ทั้งนี้เพื่อแก้ไขปัญหาความเหลื่อมล้ำทางการศึกษาให้แก่ลูกหลานในชุมชน จึงนำไปสู่ข้อสงสัยว่า ศูนย์การเรียนรู้หมู่บ้านเปิดน้ำมีกระบวนการขับเคลื่อนและการปรับตัวในการดำเนินงานด้านการศึกษาทางเลือกอย่างไร เพื่อเป็นประโยชน์และสามารถนำมาเป็นแนวทางในการพัฒนางานด้านการศึกษาทางเลือกแก่ผู้ดำเนินการจัดการศึกษาที่ศูนย์แห่งนี้ รวมถึงศูนย์อื่น ๆ ที่มีบริบทใกล้เคียงกันต่อไป

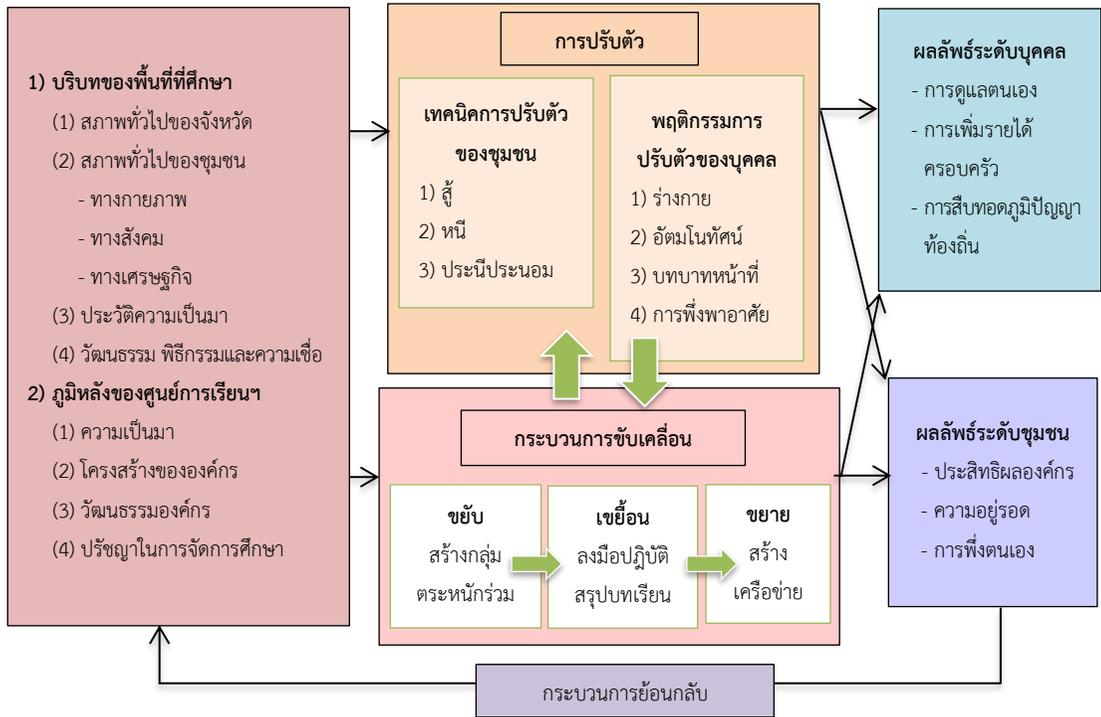
วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษากระบวนการขับเคลื่อนของชุมชนในการดำเนินงานด้านการศึกษาทางเลือกของศูนย์การเรียนรู้หมู่บ้านเปิดน้ำ
2. เพื่อศึกษาการปรับตัวของชุมชนในการดำเนินงานด้านการศึกษาทางเลือกของศูนย์การเรียนรู้หมู่บ้านเปิดน้ำ

ประโยชน์การวิจัย

1. ศูนย์การเรียนรู้ที่จัดการศึกษาทางเลือกในพื้นที่อื่น ๆ ที่มีบริบทคล้ายคลึงกันสามารถนำองค์ความรู้ทางวิชาการด้านกระบวนการขับเคลื่อนของชุมชนในการดำเนินงานด้านการศึกษาทางเลือกและแนวทางในการปรับตัวของชุมชนไปประยุกต์ใช้และเป็นแนวทางในการพัฒนาการจัดการศึกษา
2. กระทรวงศึกษาธิการและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในท้องถิ่นสามารถนำผลการศึกษาไปใช้ประโยชน์เพื่อเป็นแนวทางในการกำหนดนโยบายสนับสนุนการดำเนินงานของศูนย์การเรียนรู้ทางเลือก เพื่อต่อยอดการศึกษابนฐานชุมชน

กรอบแนวคิดในการวิจัย

ภาพ 1 กรอบแนวคิดในการวิจัย

จากภาพ 1 แสดงกรอบแนวคิดในการวิจัย ผู้วิจัยนี้ได้สังเคราะห์แนวคิดกระบวนการขับเคลื่อนทางสังคมของ สุพรรณิ ไชยอำพร (Chaiumpom, 2012, p. 66) ร่วมกับทฤษฎีการปรับตัว RAM (The roy adaptation model) (Roy & Andrews, 1999, pp. 30-55) โดยได้อธิบายไว้ว่า การปรับตัวของบุคคลมีสิ่งเร้า (Stimuli) เป็นตัวกระตุ้นมากระทบบุคคลจนเป็นปัญหา และบุคคลมักจะใช้กระบวนการเผชิญกับปัญหา อันได้แก่ 1) กลไกการควบคุม (Regulator subsystem) และ 2) กลไกการคิดรู้ (Cognator subsystem) ทำให้เกิดการปรับตัว 4 ด้าน คือ ด้านร่างกาย ด้านอึดมโนทัศน์ ด้านบทบาทหน้าที่ และด้านการพึ่งพาอาศัย เพื่อจัดการกับปัญหาที่ต้องเผชิญร่วมกับเทคนิคการปรับตัวของซิกมันด์ ฟรอยด์ (Sigmund Freud) และนักจิตวิทยาในกลุ่มจิตวิเคราะห์ที่มีอิทธิพลอย่างสูงต่อการศึกษาเพื่อทำความเข้าใจพฤติกรรมกรรมการปรับตัวของสมาชิกในชุมชนและส่งผลให้เกิดการปรับพฤติกรรมองค์กรเพื่อให้องค์กรสามารถอยู่รอดต่อไปได้ โดยได้อธิบายลักษณะการปรับตัวด้วยกลไกการป้องกันตนเองไว้ว่ามี 3 ลักษณะ ได้แก่ การปรับตัวแบบสู้หรือก้าวร้าว การปรับตัวโดยการหนี และการปรับตัวโดยการประนีประนอมสถานการณ์ (Katawanit, 2003, pp. 298-304) ทั้งสองแนวคิดนี้สามารถนำมาประยุกต์ในการวิเคราะห์การปรับตัวของชุมชนและพัฒนาเป็นกรอบแนวคิดในการวิจัย ซึ่งเริ่มต้นด้วยการพิจารณาบริบทของพื้นที่ที่ศึกษาและภูมิหลังของศูนย์การเรียนรู้เป็นต้นไป อันถือเป็นสิ่งเร้าที่ทำให้เกิดกระบวนการขับเคลื่อนและการปรับตัวของชุมชน ท่ามกลางความพยายามของชุมชนที่จะเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมเพื่อก้าวผ่านปัญหาสำคัญ ๆ ในการดำเนินงานด้านการศึกษาที่ประสบด้วยการรับแนวทางการศึกษาทางเลือกมาจัดการให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมทั้งภายในและภายนอกชุมชน

อย่างไรก็ตาม การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้มองว่า ชุมชนเปรียบเสมือนองค์กรที่มีชีวิต ย่อมต้องมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลง และปรับตัวไปพร้อม ๆ กับกระบวนการขับเคลื่อน ทั้งนี้เพื่อความอยู่รอดขององค์กรและเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการดำเนินงาน การวิจัยครั้งนี้จึงจำเป็นต้องเสนอแนวคิดเกี่ยวกับการขับเคลื่อนการดำเนินงานการศึกษาของศูนย์การเรียนรู้หมู่บ้านเปิดน้ำ โดยให้ความสำคัญกับการปรับตัวของชุมชนด้วย

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยดำเนินการตามวิธีวิทยาการเชิงคุณภาพ (Qualitative research methodology) ในแนวทางการศึกษาเฉพาะกรณี (Case study approach) ด้วยความตระหนักถึงการพิทักษ์สิทธิของผู้ให้ข้อมูล จึงได้กำหนดให้มีการรักษาความเป็นส่วนตัวและความลับของข้อมูล โดยใช้การกำหนดรหัสแทนชื่อนามและชื่อสกุลของผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ และใช้นามสมมติแทนชื่อสถานที่ที่เกี่ยวข้อง รวมถึงมีการชี้แจงรายละเอียดและขออนุญาตผู้ให้ข้อมูลก่อนทุกครั้ง ทั้งนี้โครงการวิจัยนี้ได้ผ่านการพิจารณาจริยธรรมการวิจัย และได้รับการรับรองตามแนวทางหลักจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ที่เป็นมาตรฐานสากล รหัสโครงการวิจัย สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ ECNIDA2019/0012 โดยมีวิธีดำเนินการดังต่อไปนี้

กลุ่มเป้าหมายสำหรับศึกษาคือ ประชากรชุมชนหมู่บ้านเปิดน้ำในจังหวัดแม่ฮ่องสอน ซึ่งเลือกเป็นกรณีศึกษาด้วยวิธีการเลือกมาแบบเจาะจง (Purposive selection) เนื่องจากเป็นกลุ่มที่มีการปรับเปลี่ยนการจัดการเรียนการสอนในพื้นที่ของชนกลุ่มน้อยที่ประสบปัญหาการจัดการศึกษาตามแนวทางกระแสหลักมาดำเนินการตามแนวทางการศึกษาทางเลือกจนประสบความสำเร็จอย่างน่าสนใจ โดยมีแกนนำในชุมชนเป็นตัวขับเคลื่อนหลัก และมีการทำงานเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายกับภาคีต่าง ๆ ที่มีความสนใจร่วมกัน สำหรับผู้ให้ข้อมูลสำคัญที่ใช้สำหรับการสัมภาษณ์เชิงลึกคัดเลือกจากผู้ที่เกี่ยวข้องกับการขับเคลื่อนการจัดการศึกษาในชุมชนและเป็นผู้มีความรู้เป็นอย่างดีเกี่ยวกับเรื่องที่ศึกษา โดยใช้วิธีการเลือกแบบผสมผสานระหว่างการเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบมีเกณฑ์และแบบก้อนหิมะ (Criterion and snowball sampling) ซึ่งมีการระบุเกณฑ์คุณสมบัติที่สำคัญคือต้องเป็นบุคคลที่มีประสบการณ์เกี่ยวข้องกับการขับเคลื่อนงานในศูนย์การเรียนรู้หมู่บ้าน ตั้งแต่การก่อตั้ง การดำเนินงาน และการขยายผล ได้จำนวนผู้ให้ข้อมูลสำคัญทั้งหมด 21 คน ประกอบด้วย ผู้จัดการกระบวนการเรียนรู้หรือแกนนำการขับเคลื่อนศูนย์การเรียนรู้ หรือปราชญ์ชุมชน ผู้เรียน ผู้ปกครอง และตัวแทนของภาคีเครือข่ายการศึกษาทางเลือกที่เข้าร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และสนับสนุนการขับเคลื่อนของศูนย์การเรียนรู้หมู่บ้าน

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยและการเก็บรวบรวมข้อมูล เริ่มต้นด้วยการศึกษาข้อมูลจากเอกสาร โดยเน้นเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาของศูนย์การเรียนรู้หมู่บ้านที่มีการจัดทำขึ้นมาโดยกลุ่มต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งมีหลายรูปแบบ ประกอบด้วย รายงานการประชุมประจำปี รายงานการจัดการศึกษา โครงการพัฒนา โครงการวิจัย หลังจากนั้นจึงได้รวบรวมข้อมูลภาคสนามด้วยแบบสัมภาษณ์ที่มีโครงสร้าง ซึ่งผ่านการพิจารณาและเห็นชอบจากอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์เรียบร้อยแล้ว โดยทำการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth interview) และการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant observation) โดยผู้วิจัยสวมบทบาทเป็นบุคลากรดูแลการจัดทำข้อมูลและระบบเอกสารของศูนย์การเรียนรู้หมู่บ้าน ใช้เวลาเฝ้าสังเกตและดำเนินกิจกรรมร่วมกับกลุ่มเป้าหมายเพื่อให้ได้มุมมองในฐานะคนในองค์กรเป็นเวลา 1 ปี 6 เดือน ตั้งแต่เดือนมกราคม พ.ศ. 2562 จนถึงเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2563

การวิเคราะห์ข้อมูลในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ดำเนินการ 2 ช่วง คือ เริ่มด้วยการวิเคราะห์ที่ในระหว่างที่กำลังเก็บข้อมูลแล้วทำการวิเคราะห์อย่างละเอียดอีกครั้งหลังเก็บรวบรวมข้อมูลเสร็จ โดยใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content analysis) ด้วยการทำความเข้าใจเนื้อหาจากเอกสาร คำตอบที่ได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึก และข้อมูลจากการสังเกตแบบมีส่วนร่วม

นำมาพิจารณาตามเรื่องย่อย ๆ ดูความถี่ของคำตอบในแต่ละเรื่อง หลังจากนั้นจึงมาทำการจัดหมวดหมู่ (Typology) เรื่องย่อยนั้นให้ชัดอีกครั้งหนึ่ง โดยยกระดับเป็นประเด็นและรูปแบบ ถัดมาก็คือพยายามหาความเชื่อมโยงระหว่างประเด็น ด้วยวิธีการวิเคราะห์ความเป็นเหตุผลเชิงตรรกะ (Logical reasoning) แล้วทำการสังเคราะห์และตีความ (Synthesis and interpretation) ทั้งตามสภาพบริบทของพื้นที่ศึกษาและตามแนวคิด/ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง ในระหว่างการวิเคราะห์ มีการตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลโดยอาศัยเทคนิคสามเส้าใน 2 รูปแบบ คือ การตรวจสอบระหว่างบุคคล ที่เป็นแหล่งข้อมูล และการตรวจสอบระหว่างวิธีการเก็บข้อมูลที่ต่างกัน โดยเปรียบเทียบข้อมูลที่ได้มาจากบุคคล และวิธีการรวบรวมที่แตกต่างกันเพื่อตรวจสอบว่ามีความสอดคล้อง ชัดเจนในเนื้อหา และน่าเชื่อถือเพียงใด

ผลการวิจัย

ผลการศึกษาระบบการขับเคลื่อนในการดำเนินงานการศึกษาทางเลือกของศูนย์การเรียนรู้หมู่บ้านเปิดน้ำ พบว่า มี 6 ขั้นตอน ดังต่อไปนี้

ขั้นตอนที่ 1 การสร้างให้เกิดความตระหนัก ในขั้นนี้มีการกระตุ้นและกล่อมเกลายาวชนระดับแกนนำให้เกิดความตระหนักถึงปัญหาและความจำเป็นที่ต้องหาทางแก้ไข ผ่านการทำโครงการเยาวชนจิตอาสาที่มีการจัดเวที แลกเปลี่ยนเรียนรู้และถอดบทเรียน ซึ่งพบว่าเยาวชนเกิดความตระหนักต่อปัญหาที่ชุมชนประสบ และมีความปรารถนาที่จะเป็นนักพัฒนาท้องถิ่นของตน ซึ่งผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญในฐานะตัวแทนของแกนนำอธิบายว่า

“...หลังจากมาเป็นครูอาสาช่วยสอนหนังสือที่ กคน. ก็รู้สึกว่าจะอยากทำงานในชุมชน เพื่อพัฒนาชุมชนและพัฒนาครอบครัว มันเป็นความภาคภูมิใจที่เราได้พัฒนาบ้านเกิด...” (A001, Interview, November 15, 2019)

ในขณะที่ตัวแทนผู้ปกครองอธิบายให้ฟังว่า

“...พ่อนี้แหละที่เป็นคนขอให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องช่วยตั้งโรงเรียนในชุมชน เพราะอยากให้ลูกได้อยู่และเรียนกับเราในชุมชน ไม่อยากให้ลูกไปเรียนที่อื่นไกล ๆ...” (A002, Interview, November 20, 2019)

ขั้นตอนที่ 2 การสร้างกลุ่ม เป็นขั้นตอนที่มีการก่อร่างสร้างกลุ่มอย่างเป็นทางการ ด้วยการจดทะเบียนเป็นองค์กรสาธารณประโยชน์ในรูปแบบขององค์กรชุมชน เพื่อดำเนินกิจกรรมอย่างเต็มศักยภาพ การรวมตัวเป็นองค์กรนี้มุ่งเพื่อจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้และเก็บรวบรวมข้อมูลทางวิชาการเพื่อใช้ในการแก้ไขปัญหาชุมชนเป็นสำคัญ ซึ่งตัวแทนของแกนนำเยาวชนได้อธิบายว่า

“...กลุ่มของเราเคยถูกผู้ใหญ่จากหน่วยงานราชการเรียกไปพบ เนื่องจากคิดว่าเราเป็นกลุ่มเถื่อน แต่เมื่อทำเรื่องจดทะเบียนเป็นองค์กรชุมชนเพื่อตั้งศูนย์การเรียนรู้แล้ว กลุ่มก็ถูกมองในมุมมองที่ดีขึ้นและมีความน่าเชื่อถือ เพราะมีกฎหมายรองรับ...” (A003, Interview, November 15, 2019)

ขั้นตอนที่ 3 การดำเนินการ ในขั้นตอนนี้ศูนย์การเรียนรู้ฯ ได้มีการจัดการศึกษาบนฐานชุมชนให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของผู้เรียนและครอบครัว ตามหลักการของการจัดการศึกษาทางเลือกและเป้าหมายการเรียนรู้ที่วางแผนไว้ โดยอาศัยการมีส่วนร่วมในการจัดการเรียนการสอนของผู้จัดกระบวนการเรียนรู้ ผู้ปกครองของผู้เรียน และผู้รู้ อีกทั้งยังให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของภาคีเครือข่าย ทั้งจากภายในและภายนอกชุมชน เพื่อให้การจัดการเรียนการสอนมีประสิทธิภาพ และเห็นประโยชน์ได้ชัด มีการผสมผสานความรู้เก่าที่มาจากภูมิปัญญาท้องถิ่นกับความรู้ใหม่ที่ทันสมัย รวมทั้งรักษาลิทธิของชุมชนด้วย ดังที่ตัวแทนของผู้เรียนได้สะท้อนให้เห็นว่า

“...ที่นี้เรียนแบบนำความรู้เก่าในชุมชนมาผสมผสานกับความรู้ใหม่... เช่น การนำพืชสมุนไพรในชุมชนมาทำเครื่องดื่มแบบสมัยใหม่ โดยไปหาความรู้ในอินเทอร์เน็ต เรียนแบบนี้มีความสุขค่ะ...” (A005, Interview, November 15, 2019)

และตัวแทนปราชญ์ชาวบ้านได้อธิบายว่า

“...รู้สึกดีใจที่ได้ถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาของชุมชนให้ลูกหลาน ด้วยตัวเอง ก็สอนเรื่องการทอผ้า การย้อมผ้า และการทำไร่มุขเวียน เด็ก ๆ ก็มีความสุข เพราะได้นำความรู้มาใช้จริงในชีวิต...” (A006, Interview, November 20, 2019)

ขั้นตอนที่ 4 การถอดบทเรียน เป็นขั้นตอนของการทบทวน ติดตามและประเมินผลการขับเคลื่อน การดำเนินการจัดการศึกษาทางเลือกที่ผ่านมา พร้อมทั้งค้นหาปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นเพื่อหาแนวทางแก้ไข โดยมีการจัดกระบวนการถอดบทเรียนร่วมกัน ผ่านการพูดคุยแลกเปลี่ยนของฝ่ายต่าง ๆ รวมทั้งตัวแทนภาคีเครือข่าย อันนำไปสู่การสรุปบทเรียนในตอนท้าย ดังที่ตัวแทนภาคีเครือข่ายอธิบายว่า

“...จุดสูงสุดของการเรียนรู้ไปสู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์คือความสามารถ ในการสรุปบทเรียน มี 3 ด้าน คือ หนึ่งทักษะชีวิต ... ถัดมาคือทักษะความรู้ วิชาการ และสุดท้ายคือทักษะอาชีพ ถ้าเราถอดข้อมูลแบบนี้ออกมาได้ก็ถือว่า ประสบความสำเร็จ...” (A004, Interview, November 16, 2019)

ขั้นตอนที่ 5 การขยายผล เป็นขั้นตอนที่พยายามปรับวิธีการจัดการเรียนรู้และขยายผลการดำเนินงาน หลังจากมีการถอดบทเรียนการทำงานมาระยะหนึ่ง โดยหวังที่จะให้เกิดการพัฒนาการเรียนรู้ของผู้เรียนในด้านการใช้ ประโยชน์จากพื้นที่ป่ารอบชุมชนเพื่อสร้างรายได้ จึงได้มีการพัฒนาหลักสูตรป่าเศรษฐกิจ รวมทั้งการสร้างสวน ป่าเศรษฐกิจและก่อตั้งร้านค้าผลิตภัณฑ์ชุมชนให้เป็นห้องวิจัยและห้องเรียนธรรมชาติ สำหรับใช้ในการฝึกฝนทักษะ ด้านการจัดการทรัพยากรชุมชนและการประกอบการเชิงธุรกิจ โดยให้ความสำคัญกับการพัฒนาการเรียนรู้ที่นำไปสู่ การพึ่งตนเองได้ของชุมชน ดังที่ตัวแทนของแกนนำเยาวชนได้อธิบายไว้ว่า

“...ชุมชนมีความคาดหวังให้การศึกษาของลูกหลานตอบโจทย์การสร้างรายได้ ให้แก่ครอบครัวและชุมชนระหว่างเรียน ทางศูนย์การเรียนรู้จึงต้องมองหาโอกาสใหม่ ๆ โดยอาศัยความร่วมมือจากภาคีทั้งภายในและนอกชุมชนมากขึ้น...” (A007, Interview, November 16, 2019)

ขั้นที่ตอน 6 การสร้างนวัตกรรมทางการศึกษา ขั้นตอนนี้มุ่งยกระดับคุณภาพการศึกษาโดยคำนึงถึง ส่วนรวมมากขึ้น ซึ่งกระทำผ่านการดำเนินงานวิจัยการศึกษาเพื่ออนาคตและการพัฒนาทักษะแรงงานที่ใช้ชุมชนเป็นฐาน การดำเนินการในลักษณะนี้ถือเป็นการพัฒนาที่มุ่งไปสู่การสร้างนวัตกรรมชุมชนหรือผู้ประกอบการเพื่อสังคม ผ่านการยกระดับ การเรียนรู้จากฐานภูมิปัญญาเดิมเชื่อมประสานกับวิทยาการใหม่ ทั้งนี้ตัวแทนภาคีเครือข่ายได้อธิบายว่า

“...การศึกษาเพื่ออนาคตเป็นการศึกษาที่ไม่ใช่การศึกษาแบบเดิม ๆ ที่ทำกันมา ไม่ใช่แค่การสอนหนังสือ ซึ่งองค์ประกอบสำคัญที่เรานำมาประเมินมี 4 ด้าน คือ หนึ่งองค์ความรู้ สองการมีส่วนร่วม สามทีมงาน และสี่ภาคีเครือข่าย การจัดการศึกษา ลักษณะนี้ต้องเกิดการเปลี่ยนแปลงภายใน เปลี่ยนแก่นสารภายใน โดยครูต้องเปลี่ยน ก่อน แล้วค่อยกระเพื่อมไปสู่เด็ก...” (A008, Interview, November 17, 2019)

ผลการศึกษาการปรับตัวของชุมชนในการดำเนินงานการศึกษาทางเลือกของศูนย์การเรียนรู้หน้าเขื่อนน้ำ โดยวิเคราะห์การปรับตัวของชุมชนซึ่งเป็นที่ตั้งของศูนย์การเรียนรู้หน้าเขื่อนน้ำ ตามทฤษฎีของซิกมันด์ ฟรอยด์ และนักจิตวิทยาในกลุ่มจิตวิเคราะห์ (Katawanit, 2003, pp. 298-304) พบว่าสมาชิกชุมชนได้นำกลไกการป้องกันตนเอง ในการปรับตัว 2 ลักษณะ ได้แก่ 1) การปรับตัวโดยการสู้ และ 2) การประนีประนอมกับสถานการณ์ มาประยุกต์ใช้ ในระดับชุมชนและองค์กร กล่าวคือ ชุมชนได้พยายามสู้กับปัญหาการขาดแคลนงบประมาณซึ่งเป็นอุปสรรคสำคัญ ที่ทำให้สมาชิกรู้สึกท้อแท้ ไม่อยากร่วมขับเคลื่อนต่อในช่วงแรกจนกลายเป็นแรงกดดัน ต่อมาได้มีความพยายาม หาเงินทุนสนับสนุนจากหลายแหล่งและได้รับการสนับสนุนในหลายรูปแบบ แรงกดดันดังกล่าวนำไปสู่แนวทางการปรับตัวของชุมชนและองค์กร 3 แนวทาง ได้แก่ 1) การตั้งระบบเงินเดือนให้แก่สมาชิกแกนนำ 2) การสร้างร้านค้า และสวนป่าเศรษฐกิจเพื่อหารายได้ และ 3) การพัฒนากองทุนสวัสดิการให้แก่สมาชิกในชุมชน ในขณะที่การปรับตัว โดยการประนีประนอมสถานการณ์ ทั้งนี้สามารถเห็นได้จากการที่ชุมชนพยายามปรับตัวในการจัดการกับปัญหา การขาดแคลน ผู้จัดการกระบวนการเรียนรู้ ในศูนย์การเรียนรู้ฯ ด้วยการใช้ระบบงานอาสาสมัครเข้ามาแทนที่ ซึ่งแนวทางการปรับตัวที่ใช้คือการเปิดรับนักศึกษาจากภาคีเครือข่ายต่าง ๆ ให้เข้ามาร่วมทำงานกับศูนย์การเรียนรู้ฯ

สำหรับผลการวิเคราะห์การปรับตัวระดับบุคคลตามทฤษฎีของรอย (Roy & Andrews, 1999, pp. 30-55) พบว่าคนในชุมชนมีพฤติกรรมปรับตัว 4 ด้าน ได้แก่ ปรับตัวด้านร่างกาย อत्मโนทัศน์ บทบาทหน้าที่ และการพึ่งพาอาศัย ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. การปรับตัวด้านร่างกาย การขับเคลื่อนการดำเนินงานด้านการศึกษาทางเลือกส่งผลให้คนในชุมชน ต้องมีการปรับตัวและการเปลี่ยนแปลงด้านนี้ ได้แก่ 1) การรับประทานอาหาร โดยหันมารับประทานอาหารแบบคนเมืองมากขึ้น โดยเฉพาะเวลาเดินทางไปทำกิจกรรมนอกชุมชน แต่การเปลี่ยนแปลงนี้มีผลทำให้ชาวบ้านมีอาการเจ็บป่วย เนื่องจากความไม่คุ้นเคยกับอาหารแบบคนเมืองที่มีเนื้อสัตว์ปริมาณมากและมักปนเปื้อนสารพิษ เพื่อลดปัญหาดังกล่าว คนในชุมชนบางส่วนมักจะนำวัตถุดิบจากชุมชนมาปรุงอาหารทานเองในบางมื้อ 2) การนอนหลับและพักผ่อน เนื่องจากผู้ที่มีส่วนร่วมในกิจกรรมของศูนย์การเรียนรู้ฯ ต้องเดินทางไปยังสถานที่ที่ไม่คุ้นเคย ส่งผลให้ต้องนอนไม่เป็นเวลาและคุณภาพของการนอนไม่ดีเท่าที่ควร จนสมาชิกบางคนมีอาการเจ็บป่วย 3) การใช้ภาษา มีการใช้ภาษาไทยกลางแทนภาษาท้องถิ่นในการสื่อสารมากขึ้น ทั้งการพูด การฟัง การอ่าน และการเขียน เพื่อให้การทำงานกับภาคีเครือข่ายเป็นไปอย่างราบรื่นมากขึ้น และ 4) ความวิตกกังวลและความเครียด มีความรู้สึกอึดอัดหรือกังวลใจ ในกิจกรรมใหม่ ๆ อีกทั้งต้องเปิดรับองค์ความรู้ใหม่อย่างต่อเนื่อง จึงพยายามปรับตัวเรียนรู้ แต่ต้องใช้เวลาพอสมควร

2. การปรับตัวด้านอत्मโนทัศน์ การปรับตัวด้านนี้เป็นเรื่องของความคิด ความรู้สึกและเจตคติต่อการศึกษา ทางเลือกของคนในชุมชน รวมถึงภาพลักษณ์และความเชื่อมั่นในตนเอง ซึ่งพบว่ามี 2 ลักษณะ ได้แก่ 1) การปรับ ความคิด ความรู้สึก และเจตคติ เมื่อเกิดความไม่เชื่อมั่นต่อการจัดการศึกษาทางเลือกเนื่องจากเป็นระบบการศึกษา แนวใหม่ จึงได้มีความพยายามปรับค่านิยมเชิงเป้าหมายของการศึกษา จากการเรียนรู้เพื่อเป็น “เจ้าคนนายคน” ไปเป็น “การเรียนรู้เพื่อการมีชีวิตที่ดีงาม” ซึ่งเป็นหัวใจของการเรียนรู้ที่ศูนย์การเรียนรู้พยายามจัดให้มี และ 2) การเปลี่ยนแปลง ภาพลักษณ์ คนในศูนย์การเรียนรู้ฯ มีการพัฒนาตนเองเพื่อให้มีภาพลักษณ์ที่ดีขึ้น ทั้งทางด้านร่างกายและฐานะทางเศรษฐกิจ ด้วยการสวมใส่ชุดชนเผ่าชุดใหม่ที่มีลายสวยงามในวาระที่ต้องต้อนรับผู้มาเยี่ยมเยียน บางราย มีการใช้รถยนต์และโทรศัพท์มือถือแบบสมาร์ตโฟนในการดำเนินชีวิตประจำวัน เพื่ออำนวยความสะดวก ทั้งนี้ ผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญในฐานะแกนนำการขับเคลื่อนศูนย์การเรียนรู้หน้าเขื่อนน้ำได้กล่าวถึงการปรับตัวด้านอत्मโนทัศน์นี้ว่า

“...หลังจากเข้ามาทำงานศูนย์การเรียนรู้ฯ ทำให้มองการศึกษาเปลี่ยนไป สมมติว่าถ้าเราอยากเป็นพยาบาล ไม่จำเป็นต้องใส่ชุดพยาบาลสีขาว แค่ศึกษาเรื่องยาสมุนไพรในชุมชน เราก็สามารถใช้สมุนไพรรักษาคนได้ หรือถ้าอยากเป็นทหาร ก็ไม่จำเป็นต้องใส่ชุดทหาร แค่เรามีความรักชาติและมีวินัย เราก็ปกป้องคนที่รักได้...”
(A009, Interview, November 15, 2019)

3. การปรับตัวด้านบทบาทหน้าที่ คนในชุมชนต้องปรับตัวกับการเปลี่ยนแปลงของบทบาทที่ได้รับ ใน 3 ด้านย่อย ได้แก่ 1) การบริหารจัดการเวลาและกิจกรรมของตนเอง การเรียนการสอนที่เน้นการมีส่วนร่วมของชุมชน ส่งผลให้ผู้ปกครองและผู้รู้ในชุมชนต้องปรับบทบาทไปสู่การเป็นผู้จัดการศึกษาร่วมกัน จึงต้องจัดสรรเวลาว่างจากการทำงานบ้านและการทำเกษตรกรรมมาจัดการเรียนการสอนร่วมกันด้วย 2) การบริหารจัดการกิจกรรมในศูนย์การเรียนรู้หมู่บ้านเปิดน้ำ เมื่อนำการเรียนการสอนแบบใช้โครงการเป็นฐานตามความสนใจของผู้เรียนมาใช้ ผู้จัดกระบวนการเรียนรู้ต้องแสวงหาความรู้ไปตามเรื่องที่คุณเรียนแต่ละคนสนใจ รวมถึงต้องออกแบบกิจกรรมการเรียนรู้ร่วมกับผู้เรียน นอกจากนี้ยังมีงานเกี่ยวกับร้านค้าและสวนป่า ดังนั้นจึงจำเป็นต้องลำดับความสำคัญของกิจกรรมและเวลาให้เหมาะสม และ 3) การบริหารจัดการเงิน จากปัญหาการขาดแคลนงบประมาณทำให้ผู้ที่ทำงานด้านการจัดการศึกษาทางเลือกในชุมชนได้รับผลตอบแทนน้อย แม้จะมีการตั้งระบบเงินเดือน แต่ก็ยังเป็นเงินจำนวนไม่มากนัก จึงจำเป็นต้องบริหารจัดการเงินที่มีอยู่ให้คุ้มค่า รวมถึงแสวงหาโอกาสในการเข้าถึงแหล่งทุนต่าง ๆ ด้วย

4. การปรับตัวด้านการพึ่งพาอาศัย คนในชุมชนหมู่บ้านเปิดน้ำมีปรับตัวด้านการพึ่งพาอาศัยใน 3 ด้านย่อย ได้แก่ 1) การพึ่งพาด้านองค์ความรู้ เนื่องจากคนในชุมชนมีความสนใจในการนำความรู้ใหม่มาผสมผสานกับภูมิปัญญาเดิมในการดำรงชีพ จึงจำเป็นต้องพึ่งพาความรู้จากบุคคลหรือองค์กรภายนอก ให้มาถ่ายทอดแก่คนในชุมชน 2) การพึ่งพาด้านบุคลากร เนื่องจากยังขาดบุคลากรที่เชี่ยวชาญในการจัดการศึกษาตามแนวทางใหม่นี้ จึงมีการเปิดรับครูอาสาช่วยสอนที่มีความเชี่ยวชาญในการสร้างกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม ให้เข้ามาช่วยงานของศูนย์การเรียนรู้หมู่บ้านเปิดน้ำ โดยได้รับการสนับสนุนจากภาคีเครือข่ายต่าง ๆ และ 3) การพึ่งพาด้านงบประมาณ มีการแสวงหาแหล่งทุนจากภายนอกอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้ยังมีการประสานกับคู่ค้าในการจำหน่ายสินค้าของชุมชน เพื่อนำรายได้มาหนุนเสริมการจัดการศึกษา

สรุปผลการวิจัย

ศูนย์การเรียนรู้หมู่บ้านเปิดน้ำดำเนินงานโดยชุมชนหมู่บ้านเปิดน้ำ ในลักษณะของการจัดการตนเองที่เน้นการเรียนรู้ ความเป็นตัวตนและความเป็นท้องถิ่น ผ่านหลักสูตรที่พัฒนาขึ้นมาจากการมีส่วนร่วมของสมาชิกชุมชนและตัวแทนเครือข่าย ซึ่งบูรณาการความรู้ดั้งเดิมที่มาจากฐานภูมิปัญญาท้องถิ่นกับวิทยาการสมัยใหม่ที่มีพลวัต อาหาร ยา ฟ้า บ้าน และป่าเศรษฐกิจ โดยมุ่งให้เกิดการพึ่งพาตนเองในการดำรงชีพเป็นสำคัญ กระบวนการการเรียนรู้ดำเนินการผ่านการลงมือปฏิบัติจริงเพื่อสร้างประสบการณ์ แรงบันดาลใจ และวิธีการเรียนรู้ที่ยืดหยุ่นตามความสนใจของผู้เรียน โดยเน้นการสร้างความสุขและพัฒนาความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ตามหลักการของการศึกษาทางเลือก กระบวนการขับเคลื่อนของชุมชนในการจัดการศึกษาเริ่มตั้งแต่ การสร้างให้เกิดความตระหนัก การสร้างกลุ่ม การดำเนินการ การถอดบทเรียน การขยายผลและการสร้างนวัตกรรมทางการศึกษา ในระหว่างดำเนินการขับเคลื่อนการศึกษาทางเลือกในชุมชน มีการปรับตัวในการดำเนินงาน 2 ลักษณะ คือการปรับตัวโดยการสู้และการปรับตัวโดยการประนีประนอมกับสถานการณ์ ซึ่งปรากฏออกมาเป็นรูปธรรมของการปรับเปลี่ยนการบริหาร 4 แนวทาง ได้แก่ 1) การตั้งระบบเงินเดือนให้แก่สมาชิกแกนนำ 2) การสร้างร้านค้าและสวนป่าเศรษฐกิจ 3) การพัฒนากองทุนสวัสดิการให้แก่สมาชิก

และ 4) การเปิดรับครูอาสาสมัคร ในขณะที่เดียวกันสมาชิกของศูนย์การเรียนรู้ฯ มีพฤติกรรมการปรับตัว 4 ด้าน ได้แก่ ด้านร่างกาย ด้านอัตมโนทัศน์ ด้านบทบาทหน้าที่ และด้านการพึ่งพาอาศัย อันเป็นผลจากการเรียนรู้ผ่านการทดลองปฏิบัติและการปฏิสัมพันธ์กับภาคีเครือข่ายที่ร่วมกันขับเคลื่อน

อภิปรายผล

จากผลการวิจัย ทำให้ทราบกระบวนการขับเคลื่อนที่สำคัญ 6 ขั้นตอน ซึ่งสามารถอภิปรายในเชิงแนวคิด ในขั้นตอนที่ 1 การสร้างให้เกิดความตระหนักแก่เยาวชนในชุมชน จนเกิดความภาคภูมิใจจากการเป็นจิตอาสา และสนองความปรารถนาในการเป็นนักพัฒนาท้องถิ่นของเยาวชน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดการขับเคลื่อนการพัฒนาในระดับปฏิบัติการของ สุพรรณิ ไชยอำพร (Chaiumporn, 2012, p. 66) ที่กล่าวว่า ในขั้นนี้เป็นการสร้างความตระหนักในช่องว่างเกี่ยวกับการมองเห็นประโยชน์ของการสร้างการเปลี่ยนแปลง และความสัมพันธ์ของการเปลี่ยนแปลงกับวิถีชีวิตและชุมชน ขั้นตอนที่ 2 การสร้างกลุ่ม โดยนอกจากจะมีการก่อตัวเพื่อรวมกลุ่มแล้ว จะต้องมีการพัฒนาไปสู่ความเป็นทางการของกลุ่มเพื่อแก้ไขปัญหาการศึกษาในชุมชนให้เป็นรูปธรรมและเป็นที่ยอมรับของระบบใหญ่ ด้วยการจดทะเบียนศูนย์การเรียนรู้หมู่บ้านเป็นองค์กรสาธารณประโยชน์ ประเภทองค์กรชุมชน เพื่อให้มีสถานะถูกต้องตามหลักกฎหมาย ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของสนธยา พลศรี (Ponsri, 2013, pp. 233-236) ที่กล่าวว่า การพัฒนากลุ่มเป็นองค์กรชุมชนโดยการจดทะเบียนเพื่อให้ถูกกฎหมายนี้ เป็นการพัฒนาประสิทธิภาพของกลุ่มในชุมชนให้มีความเข้มแข็งยิ่งขึ้นด้วย ทั้งในด้านโครงสร้างและลักษณะของกลุ่ม สถานภาพและบทบาทของสมาชิก รวมถึงองค์ประกอบอื่น ๆ เพราะการพัฒนาให้เกิดขึ้นทางตรงขององค์กรจะส่งผลให้เกิดการยอมรับทั้งภายในและภายนอกชุมชนมากขึ้น และการศึกษาของสลิลทิพย์ เชียงทอง (Chiangthong, 2015, pp. 52-60) เรื่องบทบาทของสภาองค์กรชุมชนในการเสริมสร้างการเรียนรู้ประชาธิปไตยของสมาชิกชุมชน ที่พบว่าตำบลหนองสาหร่าย ได้จัดตั้งสภาองค์กรชุมชน เนื่องจากมองเห็นโอกาสของการดำเนินการตามพระราชบัญญัติสภาองค์กรชุมชน พ.ศ. 2551 มาเป็นกลไกหนุนเสริมให้สมาชิกองค์กรชุมชนได้ทำงานอย่างมีกระบวนการ และเป็นการยกระดับองค์กรชุมชนให้มีสถานะที่กฎหมายยอมรับ

ขั้นตอนที่ 3 การดำเนินการ ซึ่งเป็นขั้นตอนของการลงมือปฏิบัติ หลังจากที่ได้เตรียมแผนไว้เป็นอย่างดีแล้ว ในขั้นตอนนี้ศูนย์การเรียนรู้หมู่บ้าน ได้มีการจัดการศึกษาโดยใช้ชุมชนเป็นฐานในการพัฒนาหลักสูตร ทั้งนี้เพื่อให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของผู้เรียนตามหลักการและเป้าหมายของการจัดการศึกษาทางเลือกที่เน้นให้ทำควบคู่กับหลักสูตรแกนกลาง การพัฒนาหลักสูตรนี้อาศัยการมีส่วนร่วมระหว่างผู้จัดกระบวนการเรียนรู้ ผู้ปกครอง ราษฎรชุมชน และผู้เรียน นอกจากนี้ยังมีการเชื่อมร้อยกับภาคีเครือข่ายและมีการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องสิทธิด้วยข้อค้นพบนี้สอดคล้องกับงานวิจัยของดวงพร สุภาพร และคณะ (Supaporn et al., 2018, p. 1526) ที่ศึกษาวิถีการเรียนรู้กับการบริหารศูนย์การเรียนรู้ห้วยฟ่าน และพบว่าการเรียนรู้ของผู้เรียนในศูนย์การเรียนรู้โดยใช้ปัญหาเป็นฐานสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของคนในชุมชน โดยมีครอบครัวและชุมชนเป็นแหล่งเรียนรู้ มีการใช้หลักสูตรท้องถิ่นที่มีจุดเด่นเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งปัจจัยที่สนับสนุนให้เกิดความสำเร็จคือการทำงานร่วมกับชาวบ้านและภาคีภายนอก

ขั้นตอนที่ 4 การถอดบทเรียน เป็นขั้นตอนของการทบทวน ติดตาม และประเมินผลการขับเคลื่อนการดำเนินงานที่ผ่านมา พร้อมทั้งค้นหาปัญหาที่เกิดขึ้นในระหว่างการทำงาน เพื่อหาแนวทางปรับปรุงแก้ไขให้ดีขึ้น ซึ่งการถอดบทเรียนนี้ดำเนินการผ่านการมีส่วนร่วม แลกเปลี่ยน รับฟังความคิดเห็นและข้อเสนอแนะระหว่างคนในชุมชนกับครูอาสา และตัวแทนภาคีต่าง ๆ การดำเนินการในลักษณะนี้สอดคล้องกับแนวคิดการจัดการความรู้ของวิจารณ์ พานิช (Panich,

2006, pp. 162-165) ที่กล่าวว่า การสรุปบทเรียนจากประสบการณ์เป็นการเรียนรู้ระหว่างการดำเนินงานร่วมกันของกลุ่ม ซึ่งการทบทวนหลังปฏิบัติงาน (After action review: AAR) เป็นเครื่องมือในการเรียนรู้ที่ทรงพลังในการสกัดบทเรียน เพื่อนำไปพัฒนาการดำเนินงานให้ดีขึ้น

สำหรับขั้นตอนที่ 5 การขยายผล เป็นขั้นตอนที่มีความพยายามขยายผลการดำเนินงานหลังจากได้มีการถอดบทเรียนแล้ว ด้วยการประยุกต์ผลการเรียนรู้ของผู้เรียนไปใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่าเพื่อสร้างรายได้ ซึ่งนำไปพัฒนาหลักสูตรป่าเศรษฐกิจ รวมถึงสร้างสวนป่าเศรษฐกิจและตั้งร้านค้าขึ้นมาเพื่อใช้เป็นห้องวิจัยและห้องเรียนธรรมชาติ สำหรับใช้ฝึกฝนทักษะด้านการจัดการทรัพยากรชุมชนและการประกอบการ ตลอดจนยกระดับคุณภาพการเรียนการสอนด้วยการพัฒนาทักษะผู้จัดการกระบวนการเรียนรู้ ซึ่งมีรูปแบบการขยายการดำเนินงาน 2 รูปแบบ คือ 1) การขยายกิจกรรม และ 2) การขยายแนวคิดและพื้นที่การทำงานเพื่อหาเครือข่ายเพิ่มขึ้น ผลพลอยได้จากการขยายผลการเรียนรู้ คือเกิดความร่วมมือกับภาคส่วนต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอกชุมชนอย่างเป็นรูปธรรม ข้อค้นพบนี้สอดคล้องกับคำอธิบายเกี่ยวกับผลกำไรจากการประกอบการบนฐานนิเวศวัฒนธรรมซึ่งคล้ายคลึงกับที่ดำเนินการในพื้นที่นี้ว่าจะนำไปสู่การพึ่งตนเองได้ของชุมชน (Research and Development Institute, Khon Kaen University, 1997, pp. 19-29) และขั้นที่ตอน 6 การสร้างนวัตกรรมทางการศึกษา ขั้นตอนนี้เน้นการยกระดับคุณภาพการจัดการศึกษาให้เหมาะกับยุคศตวรรษที่ 21 ที่ให้ความสำคัญกับนวัตกรรม ทั้งนี้เนื่องจากในปัจจุบันพัฒนาการของการศึกษาทางเลือกของศูนย์การเรียนรู้แห่งนี้ อยู่ในช่วงการสร้างสรค์นวัตกรรมการเรียนรู้ จึงมีความพยายามปรับรูปแบบให้มีความทันสมัย ผ่าน 2 กิจกรรมหลัก คือ 1) การขับเคลื่อนงานวิจัยการศึกษาเพื่ออนาคตที่เน้นการจัดการศึกษาอย่างมีส่วนร่วมเป็นหัวใจ โดยมุ่งสร้างพื้นที่ที่เอื้อต่อการสร้างนวัตกรรมผ่านการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างผู้เรียน ผู้รู้ ผู้ปกครองและผู้จัดการกระบวนการเรียนรู้ โดยใช้ชุมชนเป็นฐาน และ 2) การพัฒนาทักษะแรงงานที่ใช้ชุมชนเป็นฐานไปสู่การเป็นนวัตกรรมชุมชน โดยผ่านการประกอบการเพื่อสังคม ที่ช่วยยกระดับการเรียนรู้จากฐานภูมิปัญญาเดิมเชื่อมประสานกับวิทยาการและความรู้ใหม่ หรือที่เรียกว่า “การศึกษาเกินได้” อันสอดคล้องกับความต้องการของชุมชนในการเพิ่มรายได้ด้วยระบบการผลิตบนฐานนิเวศวัฒนธรรม การขับเคลื่อนในขั้นตอนนี้จัดเป็นความรู้ใหม่ในกระบวนการขับเคลื่อนการพัฒนาการศึกษาในชุมชน ซึ่งในระหว่างที่กระบวนการขับเคลื่อนงานการศึกษาทางเลือกของชุมชนหมู่บ้านเปิดดำเนินการไป มีทั้งประสบการณ์ที่ดีและปัญหาเกิดขึ้น อันส่งผลต่อการเรียนรู้และการปรับตัวของคนในชุมชนและผู้ที่เกี่ยวข้องจากภายนอกชุมชน พัฒนาการในลักษณะนี้เป็นไปตามทฤษฎีของซิกมันด์ ฟรอยด์ และนักจิตวิทยาในกลุ่มจิตวิเคราะห์ (Katawanit, 2003, pp. 298-304) ดังจะเห็นได้จากการที่คนในชุมชนและผู้ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศูนย์การเรียนรู้ มีพฤติกรรมในการปรับตัวใน 2 ลักษณะ ได้แก่ การปรับโดยการสู้กับข้อจำกัดต่าง ๆ และการปรับตัวโดยการประนีประนอมกับสถานการณ์ที่เป็นลัทธิ ซึ่งช่วยให้มีการปรับปรุงการบริหารงบประมาณ และมีการเปิดพื้นที่เรียนรู้ที่ส่งเสริมการสร้างนวัตกรรม โดยดำเนินการผ่านการมีส่วนร่วมในรูปแบบของการจัดกิจกรรมที่ผสมผสานภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการประกอบการเพื่อสังคม และกิจกรรมที่ร่วมกันทำเป็นกลุ่มนี้เป็นเงื่อนไขสำคัญของการเปลี่ยนแปลงให้ก้าวหน้า

ทั้งนี้ การปรับตัวระดับบุคคล 4 ด้าน คือ 1) ด้านร่างกายของคนในชุมชน มีความพยายามหลีกเลี่ยงการรับประทานอาหารที่ไม่ปลอดภัย การปรับเวลานอนให้เป็นเวลา การเรียนรู้การใช้ภาษาไทยแทนภาษาท้องถิ่น และการลดความวิตกกังวลเมื่อต้องทำงานร่วมกับผู้อื่นและต้องออกเดินทางไปนอกชุมชน 2) ด้านอัตมโนทัศน์ เป็นการปรับค่านิยมทางการศึกษา จากเดิมที่มุ่งเรียนเพื่อเป็นเจ้าคนนายคนไปเป็นการเรียนรู้เพื่อการมีชีวิตที่ดีงามจะเห็นได้จากการพัฒนาตนเองของนักเรียนและแกนนำในการขับเคลื่อนกระบวนการจัดการศึกษาของศูนย์การเรียนรู้

เพื่อให้มีภาพลักษณ์ที่ดีขึ้น ทั้งทางร่างกายและฐานะทางเศรษฐกิจ และเพื่อสร้างความมั่นใจให้แก่การจัดการศึกษา ทางเลือก 3) ด้านบทบาทหน้าที่ โดยคนในชุมชนพยายามปรับตัวให้เหมาะกับบทบาทใหม่ที่ได้รับ โดยเฉพาะในเรื่องของการบริหารเวลาและกิจกรรมในการดำเนินชีวิตของตนเองที่เปลี่ยนแปลงไป ซึ่งมีกรอบเวลาและแผนการเงิน มากำหนด และ 4) ด้านการพึ่งพาอาศัย ได้ให้ความสำคัญกับการพึ่งพาองค์ความรู้ บุคลากรและงบประมาณ ที่จะนำมาใช้ในการบริหารการศึกษาของศูนย์การเรียนรู้ตามแนวทางการศึกษาทางเลือก ซึ่งปัจจุบันยังต้องนำเข้ามา จากภายนอกเพื่อมาผสมผสานกับสิ่งที่มีอยู่เดิมในพื้นที่ สอดคล้องกับทฤษฎีการปรับตัวของรอย 4 ด้าน คือ 1) ด้านร่างกาย หมายถึงรูปแบบความต้องการพื้นฐานสำหรับการดำรงชีวิต ได้แก่ น้ำ สารอาหาร กิจกรรม การนอนหลับ 2) ด้านอัตมโนทัศน์ เป็นการผสมผสานความรู้สึก ความเชื่อเกี่ยวกับตนเองทั้งด้านภาพลักษณ์ ความคิด จิตวิญญาณ ความเชื่อและศาสนา 3) ด้านบทบาทหน้าที่ มีผลต่อการปรับตัวของบุคคลทั้งสิ้น เพื่อให้สามารถ ทำหน้าที่ได้ตามบทบาทของตนเอง และ 4) ด้านการพึ่งพาอาศัย ซึ่งให้ความสำคัญกับการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคล และสัมพันธ์ภาพ (Roy & Andrews, 1999, pp. 30-55)

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย คือ กระทรวงศึกษาธิการควรเร่งกำหนดหน่วยงานหลักเพื่อสนับสนุนปัจจัย ในการจัดการเรียนการสอนให้แก่ผู้ดำเนินการจัดการศึกษาทางเลือกและลดความเหลื่อมล้ำทางการศึกษาระหว่าง การศึกษาทางเลือกและการศึกษากระแสหลัก โดยอาจจะจัดตั้งเป็น “สำนักงานบริหารงานการศึกษาทางเลือก”

ส่วนข้อเสนอเพื่อการวิจัยในอนาคต เห็นควรมีการวิจัยเพิ่มเติมเกี่ยวกับกระบวนการขับเคลื่อนและการปรับตัว ของชุมชนอื่น ๆ ที่มีการจัดการศึกษาทางเลือกในรูปแบบศูนย์การเรียนรู้โดยองค์กรชุมชน กระบวนการพัฒนาเยาวชน ให้กลายเป็นนักวิจัยท้องถิ่น และผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนในแนวทางการศึกษาทางเลือกในรูปแบบศูนย์การเรียนรู้ โดยองค์กรชุมชน เพื่อประเมินความสำเร็จอย่างเป็นรูปธรรม โดยใช้วิธีการวิจัยแบบผสมผสาน

กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้เรียบเรียงจากงานวิจัยเรื่องกระบวนการขับเคลื่อนและการปรับตัวของชุมชนในการดำเนินงาน ด้านการศึกษาทางเลือก กรณีศึกษา ศูนย์การเรียนรู้หมู่บ้านเป็ดน้ำ ซึ่งได้รับทุนสนับสนุนจากสถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ งบประมาณแผ่นดิน ปีงบประมาณ พ.ศ. 2562

เอกสารอ้างอิง

- A001. (2019, 15 November). Leader of the learning center. *Interview*. (In Thai)
- A002. (2019, 20 November). Parent. *Interview*. (In Thai)
- A003. (2019, 15 November). Leader of the learning center. *Interview*. (In Thai)
- A004. (2019, 16 November). Partnership network. *Interview*. (In Thai)
- A005. (2019, 15 November). Student. *Interview*. (In Thai)
- A006. (2019, 20 November). Philosopher. *Interview*. (In Thai)
- A007. (2019, 16 November). Leader of the learning center. *Interview*. (In Thai)
- A008. (2019, 17 November). Partnership network. *Interview*. (In Thai)
- A009. (2019, 15 November). Leader of the learning center. *Interview*. (In Thai)

- Akkarasilachai, T. (2017). *Guidelines for Alternative Education Management to Improve the Quality of Learners According to the Thailand 4.0 Policy*. Research Report. Office of the Education Council, Bangkok. (In Thai)
- Baxter, P., & Bethke, L. (2009). *Alternative Education: Filling the gap in emergency and post-conflict situations*. Retrieved September 20, 2021, from <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000184938/PDF/184938eng.pdf.multi>
- Chaiumporn, S. (2012). *Styles and Steps of Community's Social Quality Movement*. Bangkok : School of Social and Environmental Development, National Institute of Development Administration. (In Thai)
- Chalemchai, Y. (2016). *Guidelines for Organizing Education and Human Development through Alternative Education*. Research Report. Office of the Education Council, Bangkok. (In Thai)
- Chiangthong, S. (2015). The Role of the Community Organization Council in Promoting Community Democracy Learning. *Local Administration Journal*, 8(1), 52-60. (In Thai)
- Katasila, S. (2005). *60 Years, Phipop Thongchai, "Alternatives" that Transcend Discourse*. Bangkok : V.J. Printing. (In Thai)
- Katawanit, T. (2003). *General Psychology*. Bangkok : Se-Education. (In Thai)
- Krishnamurti, J. (2016). *Krishnamurti on Education Part 1: Talk To Students*. Bangkok : Amarin Printing and Publishing. (In Thai)
- Office of the Education Council. (2010). *National Education Act (No. 3) B.E. 2553*. Retrieved March 5, 2019, from <http://backoffice.onec.go.th/uploaded/Category/Laws/Act/Act2010/edactv353-23-08-2010.pdf> (In Thai)
- Panich, V. (2006). *Knowledge Management Practitioner Edition* (3rd ed.). Bangkok : Sukkhapabjai. (In Thai)
- Ponsri, S. (2013). *Development of Abilities of Individuals and Groups* (2nd ed.). Bangkok : Odeonstore. (In Thai)
- Research and Development Institute, Khon Kaen University. (1997). *Community Organizations, Mechanisms for Solving Problems and Developing Society*. Bangkok : The Thailand Research Fund. (In Thai)
- Roy, S. C., & Andrews, H. A. (1999). *The Roy Adaptation Model* (2nd ed.). Stamford, Connecticut : Appleton & Lange.
- Supaporn, D., Sriprasertpap, K., & Boriboon, G. (2018). Way of Learning with Administration of the Ban Huay Pern Natural Learning Community Center. *Veridian e-Journal*, 11(3), 1526-1543. (In Thai)
- Suwannasuan, W., Chaiyakit, M., Markshoe, P., & Thamrongsothisakul, W. (2013). A Model of Alternative Education for Disadvantaged Children on Highlands in the Upper North of Thailand. *Journal of Education Naresuan University*, 15(5), 182-192. (In Thai)